

Feedback in het handschriftonderwijs

In zowel de lessen handschriftonderwijs als handschriftverwerkende taken is het van belang dat er inhoudelijke feedback wordt gegeven. Alleen zo kunnen leerlingen van hun fouten leren en aan verbetering werken. De keuze uit 'geen feedback' (de bekende 'krul') of 'wel feedback' (opmerkingen die tijdrovend zijn en toch niet worden gelezen) lijkt eigenlijk geen reële keuze. De auteurs laten zien dat het ook anders kan ...

In zijn fantastische boek over de kwaliteit van onderwijs, *Visible Learning* beschrijft John Hattie (professor Auckland Universiteit in Nieuw Zeeland) onder andere het belang van het voortdurend geven van adequate feedback: 'Feedback geven is niet hetzelfde als belonen, maar meer het geven van informatie over de taak' (Hattie, 2009). Zoals de meeste leerkrachten wel weten is het geven van adequate en inhoudelijke feedback wel gewenst, maar vaak niet makkelijk uitvoerbaar. Vooral in grote groepen is het tijdrovend om op die manier feedback te geven.

Een goede schrijfhouding is de basis van handschriftontwikkeling

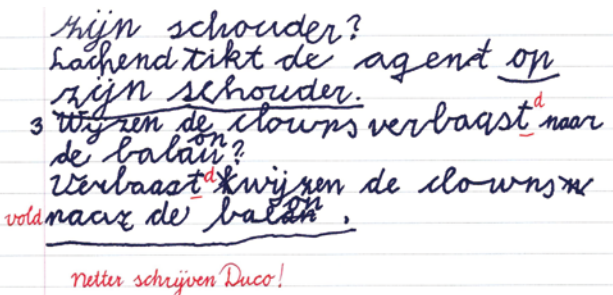
Foto: Astrid Scholten en Ben Hamerling

Inhoudelijk en functioneel

De meeste leerkrachten hebben in hun opleiding wel geleerd dat het beter is om tijdens de schrijfles rond te lopen en procesfeedback te geven in plaats van achter het bureau te blijven zitten en de schrijfles te zien als een excuus om een stapel schriften na te kijken. Vervolgens moet er weer een nieuwe stapel schriften nagekeken worden. Maar veel effectiever is het om inhoudelijke en functionele feedback te geven. Dan gaat het nakijken na afloop veel sneller. Daarnaast geven steeds minder leerkrachten nog feedback over bijvoorbeeld een gemaakte taalles of een andere tekstverwerkende taak met de pen. Vroeger werd vaak een cijfer voor taal gegeven (aangegeven met de letter T van 'taal') en daarnaast ook een beoordeling voor de kwaliteit van het handschrift (aangegeven met een S van 'schrijven'). Het effect hiervan was groot. Leerlingen merkten dat het handschrift bij alle handschrifttaken serieus werd genomen en niet alleen maar van belang was tijdens de handschrijfles. Een van de auteurs heeft eens het dagelijks geven van dergelijke handschriftfeedback een maand achterwege gelaten en de negatieve gevolgen lieten zich al binnen een week op dramatische wijze zien. Het is de moeite beslist waard om een dergelijke werkwijze, maar dan natuurlijk omgekeerd (!), uit te proberen. De leerkracht

van tegenwoordig wordt geacht om regelmatig onderzoek te doen en over onderzoek-competenties te beschikken (Kallenberg e.a., 2007). Een in dit verband interessant onderzoek is heel eenvoudig uit te voeren. Aan het eind van dit artikel wordt dit uitgelegd. Eerst bespreken we de meest passende criteria om handschriften te beoordelen.

Een kind kan alleen netter gaan schrijven als het zijn schrijfgedrag verbetert

Criteria voor de schrijfles

Wat zijn de belangrijkste aandachtspunten tijdens een schrijfles? Uiteraard wijs je de leerlingen op een goede houding en pen-greep. Het heeft echter geen zin om 'mooi' of 'netter' bij het werk te schrijven. Hattie schrijft dat feedback zich niet moet richten op het bijsturen van gedrag, want een kind leert daarvan niet hoe het zijn of haar schrijfgedrag kan verbeteren.

Een moeder schreef dat een leerkracht, pratend over het slechte handschrift van haar zoon, had gezegd 'dat hij beter zijn best moest doen'. Ze vroeg toen of hij dit ook zei als een kind niet goed kon lezen!

Voor een betere feedback hangt het van de desbetreffende handschriftmethode af of de leerlingen per les een aandachtspunt meekrijgen. Lessen die meestal géén criterium meekrijgen zijn de overbekende en te veel voorkomende 'naschrijflessen'. Als je de leerlingen bij dit lestype als aandachtspunt meegeeft dat de nageschreven regel 'precies even lang moet worden als de voorbeeldregel', dan zul je zien dat er binnen zeer korte tijd al heel veel handschriftkwaliteitswinst te behalen is. Maar dit is typisch een criterium voor de naschrijfles zelf; het is niet bruikbaar

om in bijvoorbeeld een taalschrift te gebruiken. Ook niet bruikbaar is het criterium 'de gebruikte tijd', dat vaak bij een 'tempoles' gebruikt wordt, het houdt de handschriftkwaliteit namelijk niet op peil.

Daarom stellen we een vast setje van vijf handschriftnormen voor. Een oneven klein aantal is makkelijk te onthouden. Deze criteria beheersen in feite de totale handschriftkwaliteit (Scholten & Hamerling 2009) en zijn ontleend aan de methode *Schrift* (Hamerling, e.a., 2009):

1. Een uitgevulde rompzone: letters óp de grondlijn en tégen de (denkbeeldige) romplijn
2. Alle neerhalen evenwijdig
3. Alle rechte lijndelen waar ze horen
4. Alle letterrompen stand: de hoogte van de letter is altijd meer dan de breedte
5. Alle letterafstanden correct en gelijkmatig

Symbolen

Voor elk criterium kan de leerkracht een eenvoudig en snel aan te brengen symbool gebruiken. Als je als leerkracht een of meer van deze symbolen vermeldt, betekent voor het kind dat dit punt nog aandacht nodig heeft. Afhankelijk van de aard van het kind kan het zijn dat je per oefening niet meer dan één criterium de aandacht wil geven. Wijs niet meer dan twee criteria aan ter verbetering.

Zoals gezegd is het goed om voorafgaande aan de les een extra aandachtspunt mee te geven. Als je elke keer een ander criterium op geeft, komen ze allemaal gelijkwaardig aan de beurt.

Aan de vijf criteria kun je een les besteden. Daarin leg je alle symbolen goed uit, zodat ze vanaf dat moment operationeel zijn. Als je iets eenvoudiger wil starten, kun je je voorlopig beperken tot de eerste drie handschriftcriteria. Laten we de vijf handschriftcriteria bespreken. Ze worden verduidelijkt aan de hand van steeds hetzelfde schrijfvoorbeeld. Achter elke voorbeeldregel staat het te gebruiken symbool.

Uitgevulde rompzone

Iedereen weet dat alle letters op de grondlijn geschreven moeten worden. Een leerkracht

Geef leerlingen per les een aandachtspunt mee

De analyseletterkaart heeft een enorme kwaliteitsverbetering tot gevolg

vertelde ons eens dat dit zijn enige criterium was en dat het volgens hem bijzonder veel effect had. Dat is helemaal juist, want alle leerlingen zijn hier in principe toe in staat als het *consequent* wordt vereist. Kinderen kunnen aan zeer nauwkeurige eisen tegemoetkomen, mits deze eisen vanaf een zo vroeg mogelijk stadium worden gegeven en de intensiteit ervan heel geleidelijk aan wordt opgevoerd.

Waarom zijn de gemiddelde drukletters in bijvoorbeeld boeken zo goed te lezen? Leg aan de leerlingen uit dat een van de belangrijkste redenen is dat ze op een (denkbeeldige) grondlijn, maar ook tegen een (denkbeeldige) romplijn zijn geschreven. Geef leerlingen met een slechte handschriftkwaliteit altijd taalschriften met 'spoorlijnen' (grondlijn met romplijn). De meeste leerlingen zijn er tot en met groep 8 bij gebaat om in dergelijke schriften te schrijven. De twee horizontale streepjes van dit eenvoudig te schrijven symbool zijn heel begrijpelijk voor de leerlingen.

Evenwijdige neerhalen

Sommige schrijfmethodes hebben het bij evenwijdige neerhalen over een 'gelijke hellinghoek'. Didactisch gezien is er verschil. De hellinghoek (inclinatie) verhoudt zich tot de grondlijn en zo denken leerlingen niet. Ze kunnen wel zien of twee neerhalen evenwijdig aan elkaar staan. De twee evenwijdige streepjes (rechttop of schuin) maken voor hen voldoende duidelijk waar het om gaat.

Rechte lijndelen waar ze horen

Waar moeten alle rechte lijndelen worden aangebracht? Het beste is het om de leerlingen een 'analyseletterkaart' te geven. Als u deze plastificeert, kan hij langer mee. Op deze kaart staat met een donkere kleur elk recht lijndeel binnen de letterhalen aangegeven. Leerlingen moeten deze rechte lijndelen zo duidelijk en zo veel mogelijk aanbrengen. Dit heeft een enorme kwaliteitsverbetering

tot gevolg. Het symbool is erg eenvoudig en duidelijk: een rechte lijn (iets schuin geplaatst, want ook alle ophalen tellen mee!)

Staande letterrompen

Dit criterium voor een goed handschrift zal je misschien verbazen. Het is echter van groot belang. We moeten eerst onderscheid maken tussen drukletters en schrijffletters. Drukletters zijn ontworpen om gedrukt te kunnen worden, schrijffletters moeten geconstrueerd worden. Hierbij speelt de ergonomie van de uitvoering een belangrijke rol en moet er aandacht zijn voor *handverplaatsing*. Bij drukletters is dit niet van belang en daarom kunnen de meeste drukletterrompen dan ook een eenvoudige verhouding van ongeveer 1:1 (vierkant/rond) hebben. Maar bij schrijffletters, waarbij de handverplaatsing wel een grote rol speelt, kunnen we beter een minder brede letter schrijven. Het liefst een verhouding van 1:2, maar in elk geval zo dat alle letterrompen minder breed dan hoog worden geschreven (daarom 'staande' letterrompen) en als het kan alle rompen in dezelfde verhouding. Dit aandachtspunt geeft het handschrift veel rust: zowel motorisch in de uitvoering als optisch in het resultaat. Het symbool voor staande letterrompen is een staande ellips (minder breed dan hoog).

Drukletters kunnen het met een verhouding van 1:1 goed af. 1:1

Een staande letterromp is belangrijk vanwege het voortdurend opschuiven van de hand. 1:2

Correcte en gelijkmatige letterspaties

Dit criterium is een van de moeilijkste. Zelfs letterontwerpers en kalligrafen hebben hier nog vaak moeite mee. Letterspaties zijn essentieel voor een comfortabele leesbaarheid. Als de ruimte tussen de letters steeds ongelijk is, ontstaat er optische onrust. Een goed

gespatieerd handschrift onderscheidt zich heel duidelijk van een incorrect en onregelmatig gespatieerd handschrift. Bij handschrift komen nog meer onregelmatigheden voor. Leerlingen moeten herkennen hoeveel ruimte wit zich binnen de letterromp bevindt. Deze hoeveelheid dient ongeveer gelijk te zijn aan de witruimte tussen de letterrompen. Dit onder de knie krijgen is lastig. Als het maar in kleine stapjes gaat en de leerlingen steeds voorbeelden van een correcte letterspatie en ook voorbeelden van een minder goede letterspatie te zien krijgen. Het symbool laat tussen twee neerhalen twee verschillende ruimtes zien. De ruimte moet echter overal gelijk zijn.

Bijvoorbeeld in het woord 'verkeerde': tussen 've' is te weinig ruimte, tussen 'er' te veel.

Bedenk ook nog dit: u hoeft niet elke regel na te kijken. U kunt volstaan met bijvoorbeeld twee of drie regels die u intensief nakijkt. Te veel criteria tegelijk opmerken helpt ook niet. Kies er liever één of twee. U kunt het symbool aan het eind van de regel plaatsen en een streepje onder de plek waar dit symbool voor staat of direct bij de te verbeteren plaats.

Rood valt op

Laat kinderen zelf hun eigen werk ook van symbolen voorzien, want het is van bijna nog groter belang dat er ook feedback van de leerling in de richting van de leerkracht gaat (Hattie, 2009). De leerkracht krijgt dan inzicht in wat de leerling zelf ziet aan ruimte voor handschriftverbetering. Bovendien zijn kinderen vaak intenser in hun analyse dan de leerkracht. En met welke kleur breng je feedback aan? Op sommige scholen wordt groen gehanteerd, rood mag niet meer. Niet handig, want feedback moet juist goed gezien worden. Je moet de feedback niet camoufleren. Rood vormt een groter kleurcon-

trast en wordt niet voor niets overal gebruikt om op te vallen.

Mini-onderzoek

Dan nu nog de beschrijving van het mini-onderzoek naar het effect van het geven van feedback. Eerst stel je de stand van zaken vast. Leg bijvoorbeeld alle taalschriften binnen vijf minuten in drie stapeltjes: voldoende, matig, onvoldoende. In geval van twijfel leg je een schrift één categorie lager. Turf de aantallen (Scholten & Hamerling, 2006). Vervolgens kondig je aan dat je vanaf dit moment ook taalwerk of ander schriftelijke verwerkingen door middel van de handschriftcriteria zal beoordelen. Na een maand herhaal je dit onderzoek. Graag horen we of je verschil in handschrift hebt kunnen meten.

**MEER
WETEN?**

Je kunt bij de auteurs via onderstaand e-mailadres gratis lesmateriaal aanvragen om de leerlingen bewust te maken van de vijf handschriftcriteria. Ook een letteranalysekaart en onderzoeksmateriaal naar de handschriftkwaliteit door de hele school is beschikbaar. info@schriftontwikkeling.nl; www.schriftontwikkeling.nl

**LITERA
TUUR!**

- Scholten, A. & Hamerling, B. (2008). *Schriftkennis*. Leiden: Eduplaza.
- Scholten, A. & Hamerling, B. (2006). 'Hoe minder schrijfles, hoe beter het handschrift'. *JSW 90*, 5. pp. 18-21.
- Hamerling, B., e.a. (2009). *Schrift: handschriftmethode*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.
- Hattie, prof. John (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 MetaAnalyses Relating to Achievement*. Londen/New York: Routledge. pp.173-178.
- Kallenberg e.a. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.

**Astrid Scholten
en Ben Hamerling**

zijn handschrift-docenten en werken daarnaast voor de Stichting Schriftontwikkeling. Ze doen onderzoek naar verbetermogelijkheden van het handschriftonderwijs.